

DR. ÉGETŐ EMESE

AZ ÁRPOLITIKA ÉS A MEZŐGAZDASÁG*

A látszat az, mintha gazdaságirányítási rendszerünknek a hetvenes években bekövetkezett „visszarendeződési” folyamata a mezőgazdaságot kevésbé érintette, mint más népgazdasági ágat, főleg az ipart. Azok a problémák és ellentmondások, amelyeket a gazdaságirányítás szervezeti és intézményi rendszerének tökéletesítésével kapcsolatos kutatások és viták az elmúlt évek során feltártak, túlnyomórészt érvényesek ugyan konkrétan a mezőgazdaság vonatkozásában is, de korántsem olyan élesen, mint más népgazdasági ágakban.

Irányítási rendszerünk belső ellentmondásai közül az elmúlt időszakban főként a szervezeti rendszerrel kapcsolatos problémák éleződtek ki és kerültek az elméleti viták középpontjába. Az a tény, hogy az 1968-as reform az irányítási rendszer három eleme közül csak kettőt érintett, szükségképpen azt eredményezte, hogy az új irányítási rendszer belső konzisztenciája hiányzott, így eleve ellentmondásokkal terheltén indult útjára.

Kétségtelen, hogy ezen ellentmondások és a velük kapcsolatos problémák általában *nem* szektorális vagy ágazati jellegűek. A „visszarendeződés” folyamata és a világpiac okozta nehézségek az egész népgazdaságot érintették. Így nem is tekinthetjük véletlennek, hogy amikor a „hogyan tovább?” kikerülhetetlen kérdése miatt ismét fellángolt a reformvita, amelynek középpontjába szükségképpen a vállalati önállóság illetve függőség kérdései, problémái kerültek, először az agrárkutatások is a szervezeti és intézményi rendszer vizsgálatára összpontosultak. Természetesen a megoldási javaslatok is a szervezeti rendszer tökéletesítésére irányultak, s a mezőgazdaság sajátos problémái, pl. az árrendszer, csak viszonylag későn, 1983 után kerültek előtérbe.

Az agrárkutatások ezen irányát kétségtelenül nemcsak a „divat” indokolta. Szerepet játszottak benne olyan objektív tényezők, mint a nagyüzemi mezőgazdaságban is végbemenő vállalati koncentrációs folyamat és az állami szabályozók fokozódó azonosulása az iparéhoz. Ezek az objektív tényezők *elfedték azt a lényegi különbséget, hogy a függőségi viszonyok alapja a mezőgazdasági termelőegységek esetében nem a hierarchikus szervezeti és intézményi rendszerben keresendő, hanem másutt.* S hogy mégis ott keresték, vezetett ahhoz a látszathoz, hogy az irányítási rendszer ellentmondásaiból fakadó feszültségek a mezőgazdaságban kevésbé élesek, mint a népgazdaság máságaiban. Továbbá ahhoz *a gyakorlati következményhez, hogy a gazdaságpolitika azon lépései, amelyeket a hetvenes és nyolcvanas évek fordulóján (és azóta is) megtett, és amelyek másutt — ha megoldást nem is jelentettek, de — kedvező hatást gyakoroltak, az agrárszférában nem sokat jelentettek. A mezőgazdaság helyzete tovább romlott.*

* Ez a cikk egy 1984-ben, az MTA Közgazdaságtudományi Intézete számára készült tanulmány része.

1. A mezőgazdaság szervezeti- és szabályozó rendszere

Az, hogy a mezőgazdaság vonatkozásában *nem* a szervezeti- és intézményi rendszer változatlansága volt — egyszerűen nem lehetett — az irányítási rendszer ellentmondásainak, s vele együtt a „visszarendeződés” közvetlen kiváltó oka — elméletileg és gyakorlatilag viszonylag egyszerűen bizonyítható.

Először is: ha megvizsgáljuk a hetvenes évek első felének konkrét jelenségeit, akkor kiderül, hogy az azonos és hasonló tendenciák mellett a mezőgazdaságban lényeges eltéréseket, sajátos, *sőt ellentétes* tendenciákat is találunk.

Másodszor: az irányítási rendszer belső ellentmondásai keletkezésének oka a mezőgazdaság tekintetében nem lehetett a szervezeti- és intézményi rendszer változatlansága, mert ez a rendszer *eleve más volt*, mint a népgazdaság egyéb területein. A reform iránya pedig általában megegyezett azzal, ami a mezőgazdaságban már előtte is gyakorlat volt.

Harmadszor: a mezőgazdasági termelőegységek zömét tekintve a központi irányítás szerveitől való függőség, az alárendeltség és az önállóság hiányának, vagy korlátozottságának alapja *sohasem a szervezeti*, függőség, hanem kezdettől fogva az ár- és pénzügyi rendszer volt. Pontosabban: az ár-, adó- és támogatás mindenkorai rendszere. Ezért az *ellentmondások forrása itt az árrendszer változatlanságában* található. A változatlan árrendszer és a megváltozott egyéb szabályozók (adó- és támogatási rendszer) ellentmondása vezetett a visszarendeződéshez — még hozzá nem is csak az 1968-at közvetlenül megelőző, hanem még korábbi gazdaságpolitikához.

Ami a hetvenes évek első felének konkrét jelenségeit illeti, vitathatatlan, hogy a mezőgazdasági nagyüzemek jelentős mértékű vállalati koncentrációja is végbement.

Lényeges különbség azonban, hogy e koncentráció oka más volt, mint az iparban. Leggyakrabban pénzügyi okok („jó” és „gyenge” tsz összevonása) voltak a vállalati méretek növekedésének indokai. A vállalati önállóság növekedése itt nem annyira a kooperációs problémák éleződését eredményezte, illetve azok megoldásának szükségessége *nem* vállalati centralizációhoz, hanem az *integrációs szervezetek*¹ megjelenéséhez és elterjedéséhez vezetett. A *szövetkezeti forma* előnyei a rugalmasabb gazdálkodásban is kifejezésre jutottak. Fejlődtek a feldolgozó vállalatokkal való kooperációs kapcsolatok, és dinamikus fokozódott a vállalatok tevékenységének *diverzifikációja*. Az alaptevékenységen kívüli tevékenység aránya az árbevételben 1970-ben 22%, 1976-ban pedig már 34% volt.

Ugyanakkor az is igen lényeges, hogy a mezőgazdaságban *nem tűnt el a kistermelés*. A kistermelőket itt *nem* felszámolta, vagy *bekebelezte* a nagyvállalat, hanem *integrálta*.

Szó sincs arról, hogy ez a fejlődés töretlen, egyenesvonalú lett volna, akár a nagyvállalatok egymás közötti, akár a nagy- és a kisüzem integrációját, akár a tevékenység diverzifikációját tekintve. Nem volt az. Hullámzásokon, időnként cikkcakokon keresztül alakult a mezőgazdaság vállalati struktúrája a hetvenes években. De akkor is *feltűnő*, hogy — főleg az évtized első felében — *a mezőgazdaságban olyan, a struktúrával kapcsolatos tendenciák is megjelentek, amelyek még csak nem is hasonlítottak az iparban kibontakozó jelenségekre*.

Mindez nem tekinthető véletlennek. A szervezeti- és intézményi rendszer változatlansága itt egészen mást jelentett, mint az iparban. A mezőgazdasági vállalatok

¹ Nemcsak a kis- és nagyüzem közötti integráció, hanem a nagyüzemek közötti integrációi (termelési rendszerek) kialakulása és fejlődése is erre az időszakra esik.

zömét kitevő termelőszövetkezetek esetében a vállalati függőség sohasem — 1968 előtt sem — az államigazgatás szerveinek való jogi alárendelésre épült. Sem a minisztériumnak, sem a megyei tanácsoknak feljükk elvileg *utasítási joga nem volt*. A termelőszövetkezetek nem voltak „tervkötelezettek” csak „tervkészítésre” kötelezettek, ami gyakorlatilag azt jelentette, hogy terveiket önállóan készítették el. Azt pedig, hogy az így elkészült tervek megfeleljenek a központi „elvárásoknak”, más eszközökkel kellett biztosítani. Biztosították is.

Természetesen szó sem lehetett arról, hogy a mezőgazdasági termelés jelentős hányadát adó kistermelést — a háztáji, az önálló kisgazdaságok és a kisegítő gazdaságok — tevékenységét tervutasításokkal szabályozzák. A MÉM ezt csak az állami gazdaságok felé tehette meg. A nagy trösztökön keresztül való irányítás is sajátosan alakult. Ezek az élelmiszeriparban és a felvásárlás szférájában léteztek csak, így a mezőgazdasági termelő vállalatok önállósága velük szemben is érvényesült. A mezőgazdasági termelési szféra „középirányító szervé”-nek tekinthető intézmények pedig eleve más jellegűek voltak már akkor is.

A mezőgazdaság állami irányítása tehát, már a reform előtt is *indirekt volt abban az értelemben, hogy a központi terv érvényesítése nem az intézményi rendszer direkt hatalmi közvetítésével történt, hanem külön eszközzel igényelt*. Ez az eszközzel már akkor is az *ár-, adó-, és támogatási rendszer* volt.

Mindebből következik, hogy az irányítási rendszer reformja után a mezőgazdaság vonatkozásában sem a szervezeti és intézményi rendszer belső ellentmondása, sem pedig a szervezeti rendszer és a szabályozó rendszer közötti ellentmondás kiéleződésére nem volt ok. Ellenkezőleg.

A vállalatok jogi, szervezeti önállóságának növekedése a MÉM számára nem jelentett olyan gyökeres változást az utasításokról a pénzügyi eszközökkel való irányításra való átállás, más minisztériumnak újdonság volt, a MÉM-nek viszont már *gyakorlata* volt a szabályozó eszközökre támaszkodó irányításban. Ezért tudta elérni *ugyanazokkal az eszközökkel az integrációs szervezetek létrejöttét és működését is*, amelyek más ágazatok esetében csakis a vállalati centralizáció felgyorsulását eredményezték. (Az sem zárható ki persze, hogy az ipari minisztériumok nem is törekedtek az integráció elősegítésére.) A MÉM irányítói pozícióját nem gyengítette a reform³ és a vállalatok helyzetét sem erősítette a többi vállalattal szemben. Pontosabban ez utóbbi vonatkozásában az történt, hogy a pénzügyi önállóság növekedésével realizálódott a szövetkezetek *tényleges önállósága: a vállalatszerű gazdálkodás lehetővé válásával egy időben végbement a szövetkezetek vállalati emancipációja* is. Ide tartozik az is, hogy a kistermelés, és vele együtt a *kisvállalkozás (családi vállalkozás)* létének társadalmi és hatósági elismerése — évekkal megelőzve más területeket — a mezőgazdaságban ebben az időszakban megtörtént.

Semmi esetre sem állíthatjuk tehát a mezőgazdaság, sőt talán még az élelmiszer-gazdaság szempontjából sem, hogy a szervezeti és intézményi rendszer változatlan-sága volt az irányítási rendszer ellentmondásainak alapja és a „visszarendeződés” közvetlen oka. Ha keletkeztek ellentmondások — márpedig keletkeztek — azok forrása ez esetben máshol található.

A mezőgazdasági termelőegységek valóságos függősége — az állami gazdaságok kivételével — a szocializmus építésének kezdetétől fogva az *ár-, adó- és támogatási rendszerre* épült.

³ Nem véletlen, hogy amikor a trösztök lebontása napirendre került, elsőként az ágazati minisztériumok közül a MÉM lépett.

A kisárutermelő mezőgazdaság központi, állami irányítása *nem* is épülhetett a szervezeti alá- és fölérendeltségre, s a hatósági szabályozás sem a *címzett* jellegű utasításokra.

Lényegében az 1950-es évek elején alakult ki az a mezőgazdasági árrendszer, amely — bizonyos módosulásokkal, de — *jellegét* tekintve változatlanul még ma is érvényben van. Az akkori fő gazdaságpolitikai céloknak megfelelően az általánosan jellemző fix, hatósági árrendszeren belül egy rendkívül erős *árdiszparitás* — vagyis magas termelési eszköz árak és alacsony felvásárlási árak — jellemezte a mezőgazdasági árrendszert. Az így kialakuló *jövedelemdiszparitás* biztosította a mezőgazdaságban megtermelt jövedelmek „átszivattyúzását” az iparba, ugyanakkor az adó- és támogatási rendszerrel együtt ösztönözte a szövetkezetek térhódítását.

Az 1960-as években megmaradt az árdiszparitás, s vele együtt a jövedelemdiszparitás, annak ellenére, hogy ekkor már sem a mezőgazdaság szocializálásának elősegítése, sem az iparosítás finanszírozása mint cél nem indokolta. *A kistermelés költség- és jövedelemviszonyaihoz igazodó „nyomott” mezőgazdasági árrendszer*³ a termelőszövetkezetek *önálló működését és fejlődését*, főként nagyüzemmé válását *nem* tette lehetővé. Ezt az *állami támogatások* bonyolult rendszere volt hivatott biztosítani. Így alakult ki az a szabályozó rendszer, amelyben az *elvonás* fő eszköze az *árrendszer* volt, az adórendszer pedig a nagyüzemek vonatkozásában inkább *a támogatási rendszert* kiegészítő szabályozó eszköz szerepét töltötte be.

Az 1968-as reform következtében a magyar árrendszer igen lényeges változáson ment keresztül. A szocialista piacról vallott felfogás természetszerűleg erőteljesen éreztette a hatását az árpolitika elméletében és gyakorlatában egyaránt. Az árrendszer funkciójának bővülésével megváltoztak a vele szemben támasztott elvi követelmények, és megváltozott az árpolitika gyakorlata is.

A fix, hatósági árakra épülő zárt nemzeti árrendszer az ipari termelői árak vonatkozásában lényegében megszűnt. A közvetlen árszabályozást felváltotta a pénzügyi eszközökkel való szabályozás. A termelői — és a fogyasztói — árak jelentős hányada szabad ár lett, nőtt az árrendszer rugalmassága, s ha az árcentrum *nem* is alakult az elméleti kívánalmaknak megfelelően (ártípus), jelentős fejlődésen ment keresztül. Végül is megoldódott az árrendszer kétszintűségének problémája és kísérletek történtek a világpiacon és a belföldi ár összekapcsolására is (kompetitív árrendszer).

Mindez azonban főként az ipari termelői árak vonatkozásában mondható el. Árrendszerünk változásai a mezőgazdaságot jobbra csak *közvetett* módon érintették.

A mezőgazdasági árrendszer az árpolitikának mindig is sajátos területe volt. Itt sohasem érvényesültek oly mértékben konstruált árak, mint az iparban, s az árak ösztönző funkciója már akkor is követelmény volt, amikor másutt még *nem*. Az *persze* más kérdés, hogy mire kellett ösztönöznie az árak. Kétségtelen, hogy *az áralakul* szemben *támasztott általános követelmények a mezőgazdaságban nem, vagy csak igen korlátozott mértékben érvényesültek* — és érvényesülnek még ma is.

A társadalmilag szükséges ráfordítások megtérülésének kérdése gyakorlatilag sohasem úgy vetődött fel, mint az iparban ti., hogy minek az arányában kell realizálnia a társadalmi tisztajövedelemnek: az önköltség, az érték vagy a leköltött eszközök arányában hanem úgy, hogy egyáltalán meg kell-e, megtérülhet-e az árakban a ráfordítás?

A ráfordításokhoz igazodó mezőgazdasági árrendszer kialakításának szükségessége — elméletileg — már vagy két évtizede vitatott kérdés. *Gyakorlatilag* azonban

³ Az árdiszparitás mértékéről — tényleges és szükséges mértékéről — mindig is vitatkoztak, maga a tény azonban soha sem képezte vita tárgyát.

maradt az árdiszparitás, s vele együtt — bár változó mértékben — a jövedelemdiszparitás is.

Az árak két illetve többszintűsége a mezőgazdaság vonatkozásában nem szűnt meg, sőt — ha egyáltalán ez lehetséges — fokozódott. A termelői árak és a fogyasztó árak közötti kapcsolat itt nem jött létre, egymástól való elszakadásuk mértéke is növekedett. A mezőgazdaság termelői árait nagyjából továbbra is a hatósági, állami felvásárlási ár határozza meg szemben az ipari termelői árak nagyrészt szabad alakulásával, ami az ipari eredetű termelőfelhasználás növekedésével együtt erősen negatív hatást gyakorolt a mezőgazdaság jövedelempozíciójára. A piac értékítélete így vagy nem, vagy pedig csak felemás módon érvényesült. A mezőgazdasági árrendszer jellegét tekintve megmaradt annak, ami 1968 előtt volt: az állami preferenciák és diszpreferenciák érvényesítése eszközöként.

A mezőgazdasági árrendszer megőrizte kisárutermelői jellegét, annak ellenére, hogy a termelés kétharmadát nagyüzemek adják. A termelői ráfordítások elismerése továbbra sem az ágazatban meghatározóvá vált nagyüzemek ráfordításaihoz igazodik, hanem a kistermelés költség- és jövedelemviszonyaihoz. Ennek következtében megőrizte funkcióját a jövedelemközpontosításban is: a tisztajövedelmet nem, illetve alig tartalmazó ár továbbra is elvonta a mezőgazdaságban megtermelt jövedelmet.

Míndez nem is okozott gondot mindaddig, amíg az adó- és támogatási rendszer sem változott. A termelőszövetkezetek vállalati gazdálkodásának fejlődésével egyidejűleg azonban a szövetkezetek, pénzügyi szabályozó rendszere gyors ütemben hasomlott előbb a mezőgazdasági állami szektor (állami gazdaságok) vállalatainak, később pedig az ipari vállalatok pénzügyi szabályozó rendszerével. Így az adórendszer már nem csupán szabályozó eszközként működött, hanem egyre fokozódó mértékben az elvonás eszközeként is.

A támogatási rendszer pedig — főleg a népgazdaság egyensúlyi problémáinak kiegyensúlyozását követően — egyre kevésbé ellensúlyozta a kettős elvonás pénzügyi-jövedelmi következményeit.

Egyáltalán nem véletlen tehát, hogy napjainkra — sőt, tulajdonképpen 1983-tól kezdődően — a mezőgazdasági árrendszer került a viták középpontjába. Mivel az irányítási rendszer belső összhangjának megbomlása a mezőgazdaság vonatkozásában az árrendszer változatlanágán alapszik, s így a feszültségek, ellentmondások elsősorban az ár- és a pénzügyi rendszer viszonyában keletkeztek — ezek feloldása elkerülhetetlennek látszik.

2. A mezőgazdaság árhelyzete 1970—1983-ig (Nagyüzemek)

A termelők árhelyzetét alapvetően az határozza meg, hogy hogyan alakul az általuk termelt termékek, valamint a termeléshez felhasznált termékek ára. Ha megvizsgáljuk a mezőgazdasági termékek állami felvásárlásának árindexét, valamint a mezőgazdasági termeléshez felhasznált ipari termékek árindexeit (lásd: 1. táblázat), azt látjuk, hogy 1971 és 1975 között a mezőgazdasági és ipari termékek árai nagyjából párhuzamosan növekedtek. Sőt, 1975-ben, 1970-hez képest, a mezőgazdasági termékek árindexe 2%-kal magasabb volt, mint a felhasznált ipari termékeké.

1975-tel kezdődően alapvetően megváltozik a helyzet. Addig, amíg 1975-höz képest 1980-ra a mezőgazdasági termékek árindexe csak 24,4%-kal növekedett, a felhasznált nem mezőgazdasági eredetű termékeké 45,8%-kal nőtt.

1980 után folytatódik a már korábban kialakult tendencia. A mezőgazdasági termékek termelői ára 1980 és 1983 között 11,1%-kal nőtt, a felhasznált nem mezőgaz-

A mezőgazdasági termékek állami termelői ára és a felhasznált iparcikkek árándexei

	A mezőgazd. termékek		Iparcikk	
	1970=100	előző év=100	1970=100	előző év=100
1968		109,3		110,6
1969		100,3		100,3
1970	100	107,6	100	103,8
1971	102,6	102,6	100,8	100,8
1972	104,9	102,3	103,5	102,7
1973	113,2	107,9	107,8	103,5
1974	115,0	101,6	108,5	101,3
1975	115,4	100,3	113,2	104,3
1976	128,2	111,2	131,1	115,8
1977	128,2	100,0	130,6	99,6
1978	130,3	101,6	133,1	101,9
1979	131,0	100,6	136,6	102,6
1980	143,5	109,5	168,9	120,8
1981	153,5	107,0	181,4	107,4
1982	153,1	99,7	189,0	104,2
1983	159,1	104,0	199,5	105,5

Forrás: KSH Mezőgazdasági Adattár IV., 1981. Mezőgazdasági Statisztikai Évkönyv, 1983.

dasági termékeké viszont 18,1%-kal. Összességében az egész időszak alatt a mezőgazdasági termékek termelői ára (felvásárlási ára) nem egészen 60%-kal növekedett, addig a felhasznált ipari termékek ára csaknem megkétszereződött.⁴

1975 óta tehát erőteljesen *kinyílt az agráröllő*. Az áralakulás eredményeként jelentős mértékben megváltozott az ágazatok értékösszetétele. (Lásd: 2. táblázat) A *tisztajövedelem aránya* a bruttó termelési értékben 1968—69-ben az ipari és a mezőgazdasági vállalatok esetében *nagyjából azonos volt*.

Az 1970-et követő években azonban addig, amíg az *ipari* vállalatok esetében a tisztajövedelem aránya az évtized végéig lényegében *változatlan maradt*, addig a mezőgazdasági vállalatoknál egy *fokozatos csökkenés* következett be. 1979-ben az iparban még mindig 18% felett volt a tisztajövedelem részaránya, úgy mint 1969-ben. A mezőgazdaságban viszont ugyanekkor már alig több, mint 10%.

1980-ban — az új ipari árrendszer bevezetése következtében — radikálisan csökkent az iparvállalatok tisztajövedelmének aránya, de még ekkor sem éri el a mezőgazdasági vállalatok alacsony szintjét, majd ismét növekedésnek indul. Ugyanekkor a mezőgazdasági vállalatok tisztajövedelme stagnál, majd növekedni kezd, de az iparét nem éri el. (14. ill. 12,4%).

Érdekes, hogy az *anyag termelés* egészét tekintve a tisztajövedelem rátája *megaladja az iparét* is, s bár csökkenése hamarabb kezdődik, mint az iparé, színvonalára végig magasabb marad. (16%)

A *nettó termelés* arányának alakulása hasonló tendenciákat mutat. Az iparban a nettó termelés aránya 1980-ig lényegében stagnál, nyolcvanban hirtelen csökken, majd enyhén emelkedik. Az *anyag* ágak egészét tekintve ugyanez a kép, azzal a különbséggel, hogy stagnálás helyett az évtized közepétől lassan csökken a nettó

⁴ A piaci termelői árak alakulása természetesen lényegesen eltérő, de az az értékesítés viszonylag kis hányadát érinti.

A bruttó termelés belső arányai

	A 100 Ft bruttó termelésre jutó					
	Nettó termelés			Tisztajövedelem		
	ipar	mezőgazd.	anyagi ágak	ipar	mezőgazd.	anyagi ágak
1968	28,6	41,6	37,08	17,2	16,4	21,68
1969	29,8	44,3	39,40	18,1	19,5	23,22
1970	29,3	36,5	37,66	18,0	11,6	22,42
1971	28,4	37,8	37,43	17,4	15,0	22,72
1972	29,0	38,8	38,16	18,3	15,5	23,60
1973	30,6	40,0	38,44	19,3	18,9	24,11
1974	28,5	38,9	36,88	17,8	18,5	22,60
1975	28,6	36,0	35,53	18,6	15,7	21,68
1976	28,3	31,5	34,55	18,8	13,1	21,37
1977	28,3	30,4	34,53	18,7	12,8	21,46
1978	27,7	29,5	33,96	18,2	11,7	20,97
1979	28,4	29,0	34,00	18,8	10,4	20,74
1980	21,7	28,2	27,82	12,7	10,8	19,57
1981	22,2	28,5	28,10	13,5	11,6	15,58
1982	22,4	29,3	28,41	14,0	12,4	16,05

Forrás; Statisztikai Évkönyvek 1970—83-ig.

termelés aránya, így az 1980-as visszaesés sem annyira meredek, mint az iparban. A mezőgazdaságban viszont a csökkenés már az évtized első felében megkezdődik. Az 1969. évi 44%-ról 1975-re 36%-ra csökken, a nyolcvanas évek elejére pedig színvonalra nagyjából azonos lett az anyagi termelésével. (28—29%)

Az áron keresztül való tisztajövedelem elvonást mutatja a 100 Ft bérre jutó tisztajövedelem színvonalának alakulása is. (Lásd: 3. sz. táblázat) A bér és a tisztajövedelem aránya eleve eltérő volt a hatvanas évek végén is. A 100 Ft bérre jutó tisztajövedelem a mezőgazdaságban nem egészen a fele, 46,3%-a volt az anyagi ágak és 43%-a az ipar hasonló mutatójának. 1979-ben már csak 35,8%-a, illetve 28,5%-a. Az 1968-as eredeti arány ipar és mezőgazdaság között 1981-ben állt helyre. Ami nem túl nagy eredmény, ha azt is figyelembe vesszük, hogy 1975-től a munka egy foglalkoztatottra jutó bruttó termelésen mért termelékenysége a mezőgazdasági vállalatoknál gyorsabban nőtt, mint az iparban, a kifizetett bérek összege viszont 1979-ig lassabban.

Az árak alakulása valójában még ennél is jobban sújtotta a mezőgazdasági vállalatokat. *Az alaptevékenységen kívüli tevékenység* jelentős növekedése nélkül a tisztajövedelem még kedvezőtlenebbül alakult volna. *A nyolcvanas évek elején mutatkozó viszonylagos javulás pedig nem az áralakulás megváltozott tendenciájának következménye* (hiszen az nem változott meg), *hanem az alaptevékenységen kívüli tevékenység jelentős növekedésének.*⁵

Kétségtelen tehát, hogy fennmaradt az a gazdaságpolitikai koncepció, amely indokoltnak tartja, hogy „a társadalmi tisztajövedelemnek az a része, amellyel a

⁵ Szabóné Medgyesi Éva: Az ár, az adó és a támogatások hatása a mezőgazdasági vállalatok jövedelmére. Közgazdasági Szemle, 1984/4.

A nettó termelés belső arányai

folyó áron

	A 100 Ft bérrerjuto tisztajövedelem %		
	ipar	mezőgazdaság	anyagi ágak
1968	151,4	65,2	140,8
1969	155,6	78,3	148,9
1970	158,9	46,8	147,2
1971	159,7	66,0	154,5
1972	170,8	66,7	162,0
1973	170,6	90,1	168,2
1974	168,0	90,5	158,3
1975	187,8	77,2	156,5
1976	197,1	71,8	162,3
1977	195,4	72,4	164,1
1978	191,6	66,0	161,3
1979	196,7	56,0	156,5
1980	142,3	61,7	167,3
1981	156,3	68,9	109,2
1982	166,5	73,0	129,8

Forrás: Statisztikai Évkönyvek 1970—1983.

mezőgazdaságnak hozzá kell járulnia az ösztársadalmi szükségletek kielégítéséhez, ne legyen beépítve a mezőgazdasági árakba. Ez a hozzájárulás az elméletileg indokolt-nál alacsonyabb mezőgazdasági árak megállapítása révén kerüljön elvonásra”.⁶ A népgazdaság növekvő „közterhei” viszont növekvő hozzájárulást igényelnek. Így aztán teljesen természetesnek látszik az a kialakult árpolitikai gyakorlat, amely a mezőgazdaságban felhasznált anyagok, eszközök árainak emelkedését csak részben ellensúlyozza a mezőgazdasági árak emelésével, 20—30%-át nem.⁷ Gyakorlatilag — amint azt az árindexek is mutatják — az árdiszparitás megszüntetésére irányuló tendencia amelyet az 1968-as reform elindított, 1975 után az ellenkezőjére fordult. A mezőgazdasági vállalatok tényleges — pénzügyi — önállósága pedig jövedelmi helyzetük romlásával arányosan csökkent.

A paritásos árak kérdésében az agrárszakirodalom sem egységes. Gazdasági ésszerűsége és gyakorlati gazdaságpolitikai követelményekre hivatkozva vannak akik elvetik a paritásos árak lehetőségét.

3. Az ún. életszínvonal-szempon

Az ipari és mezőgazdasági árak paritásának megteremtése ellen hangoztatott érvek közül első helyen az ún. „életszínvonalpolitikai okok” szerepelnek. Ezen általában azt értik, hogy a felemelt mezőgazdasági termelői árak a fogyasztói árak arányos növekedését eredményeznék, ami nem kívánatos mértékben rontaná az élet-

⁶ Csikós Nagy Béla: Szocialista árelmélet és árpolitika. Kossuth, 1966.

⁷ Csete László—Óry János: Az élelmiszergazdaság árendszereinek fejlesztése. Gazdákodás, 1983/5.

színvonalat. Arányos fogyasztói ár nélkül pedig „a rendkívül magas dotáció deformálná a termelést és a forgalmat is.”⁸

Ez az indoklás olyannyira közhely ma már, hogy elegendő közismert voltára hivatkozni — anélkül, hogy indokolni, vagy bizonyítani kellene. Pedig nem árt egy kicsit közelebről is szemügyre venni az *elveket és a tényeket is*.

Az életszínvonalpolitikának valóban igen fontos szempontja a fogyasztói árak alakulásának befolyásolása. Gazdaságpolitikánk koncepciójának hosszú ideig alapvető eleme volt az *árstabilitás* elve, amely még 1968 után is csupán a „kúszó” inflációt, a fogyasztói árak igen lassú növekedését engedte meg. Ehhez társult még az életszínvonalpolitikának az a felfogása is, hogy a szociálpolitikát az árakon keresztül is érvényesíteni kell. Az alacsonykeresetűek támogatásának egyik módjaként fogta fel az alapvető cikkek árának alacsonyan tartását. Mivel az alacsonykeresetű rétegek jövedelmüknek nagyobb hányadát költik élelmiszerre, ezért az alacsony élelmiszerárak emelik bérük reálértékét.

Ilyen körülmények között az életszínvonalpolitika valóban súlyos érv volt a mezőgazdasági termékek, és általában az élelmiszerek „nyomott” árszínvonalának felszámolása — de még mérséklése — ellen is.

Időközben azonban változott a gazdaságpolitikai koncepció, legalábbis ami az árstabilitást illeti. A lassú áremelkedés politikáját — igaz nem egészen önként, de — felváltotta a viszonylag magas *inflációs ráta* politikája. Ehhez járult még az is, hogy az életszínvonalpolitika is megváltozott; az alacsony fogyasztói árak csak a fogyasztás növelésére ösztönöznek, míg a jövedelem növelése a teljesítmény fokozására is — így célszerűbb az életszínvonal emelését a jövedelmek növelésén és nem az árak csökkentésén keresztül realizálni. Megváltozott a támogatások koncepciója is: kiderült, hogy az alacsony árakon keresztül nem lehet a jövedelemkülönbségeket mérsékelni, hiszen az ár mindenki számára azonos, így egyáltalán nem biztos, hogy a támogatást azok élvezik, akiknek szánták. A „mindenki fizesse meg azt, amit fogyaszt” elve mellett a támogatások pénzformája is előtérbe került.

A fogyasztói árpolitika célja ma már *nem az életszínvonal növelésének* elősegítése, hanem ellenkezőleg: *a jövedelempolitika által lehetővé tett növekedés reális mértékre való korlátozása*.

A változások következtében ma már egészen másként vetődik fel a mezőgazdasági árszínvonal kérdése is. Az ún. „életszínvonalpolitikai okok” ma már egészen mást jelentenek, mint tíz évvel ezelőtt *elvileg* is.

Gyakorlatilag pedig, ha megvizsgáljuk az elmúlt 13 év index-sorait — lásd a 4 és 5 sz. tábl. — a következők derülnek ki:

1. Igaz, hogy az élelmiszerárak alakulása jelentősen befolyásolta a fogyasztói árindex alakulását, de:

- az élelmiszerfogyasztás részaránya csökkenő tendenciát mutat, így az élelmiszerárak meghatározó szerepe is mérséklődött;
- az élelmiszerárak alakulása *vagy mérsékelte* a fogyasztói árindex növekedését, *vagy növelte*. Egyértelmű mérséklő hatás egyáltalán nem mutatható ki.

2. *Nem* az élelmiszerek *fogyasztói ára* korlátozta az élelmiszerek *termelői árát*, mivel az — 1976 óta — rendszeresen gyorsabban nőtt, mint akár az élelmiszeripar, akár a mezőgazdaság termelői árindexe.

3. Az iparcikkek fogyasztói ára sem korlátozta az iparcikkek termelői árának növekedését, mert ez utóbbiak gyorsabban nőttek, mint a fogyasztói árindex.

⁸ Szabó Ferenc: A mezőgazdasági termelés gazdasági szabályozása. Mezőgazdasági Kiadó, 1983. 16. 1.

4. táblázat
A fogyasztói árindex és a kiskereskedelmi árindex alakulása 1970—1984-ig

előző év = 100

Év	Fogyasztói árindex		Kiskereskedelmi árindex	
	összesen	ebből: élelmiszerek	összesen	ebből: élelmiszerek
1970	—	—	—	—
1971	102,0	102,0	101,7	101,7
1972	102,8	101,0	103,1	100,7
1973	103,0	104,6	103,5	103,5
1974	102,1	100,4	102,1	100,5
1975	103,6	101,2	104,4	101,2
1976	105,0	110,2	105,3	109,4
1977	103,9	105,5	104,0	106,1
1978	104,9	103,6	104,9	103,6
1979	108,9	110,2	109,7	110,5
1980	109,1	113,4	109,2	112,7
1981	104,6	103,4	105,0	103,5
1982	106,9	104,8	106,6	104,6
1983	107,3	105,1	107,3	105,0
1984	108,3	112,1	108,8	112,2

Forrás: Magyar Statisztikai Évkönyv KSH 1984.

5. táblázat
Kiskereskedelmi és termelői árindexek

előző év = 100

	A kiskeresk. árindex		Termelői árindexek		
	összesen	élelmiszer	ipar	élelmip.	mezőgazd.
1971	101,7	101,7	101,6	104,7	102,6
1972	103,1	100,7	101,9	101,3	102,3
1973	103,5	103,5	103,0	107,7	107,9
1974	102,1	100,5	103,3	102,3	101,6
1975	104,4	101,2	110,6	102,5	100,3
1976	105,3	109,4	104,6	110,8	111,2
1977	104,0	106,1	102,0	101,4	100,0
1978	104,9	103,6	103,7	102,8	101,6
1979	109,7	110,5	102,2	101,1	100,6
1980	109,2	112,7	115,3	112,2	109,5
1981	105,0	103,5	106,3	105,0	107,0
1982	106,6	104,6	104,5	101,6	99,7
1983	107,3	105,6	105,3	104,8	104,0
1984	108,8	112,2	104,0	103,1	106,0

Forrás: Statisztikai Évkönyv, Statisztikai Havi Közl. 1984.

1971 és 75 között az élelmiszerek árának alakulása valóban mérséklőleg hatott a fogyasztói árindex és a kiskereskedelmi árindex alakulására is. 1976 és 80 között azonban — egyetlen év kivételével — az élelmiszerek fogyasztói ára végig gyorsabban nőtt, mint az általános árindex. 1980 és 83 között viszont ismét alacsonyabb az élelmiszerárak növekedési üteme. Ebben az 5 éves tervben — talán a 84-es év kivételével — valószínűleg így is marad.

1975-ben 1970-hez képest az élelmiszerek kiskereskedelmi árszínvonalának növekménye még csak a fele a fogyasztási cikkek átlagos növekményének. 1980-ban — ugyancsak 1970-hez képest — kb. azonos mértékű a növekedés, 1982-ben pedig már ismét az élelmiszerek rovására mutatkozik elmaradás.

A mezőgazdasági termékek termelői árai és a fogyasztói árak között nem sok kapcsolat látható. 1971 és 1975 között a mezőgazdasági termelői árindex 15,4%-kal, az élelmiszeripar termelői árindexe 20%-kal, az élelmiszerek kiskereskedelmi árindexe viszont csak 7,9%-kal nőtt. 1976-tól kezdődően azonban a tendencia megfordult. Az élelmiszerek kiskereskedelmi árindexe 1983-ban 1975-höz képest 70%-kal volt magasabb, míg az élelmiszeripar termelői árindexe csak 46%-kal, a mezőgazdaságé pedig csupán 38%-kal.

Vagyis: — addig, amíg az élelmiszerárak mérsékeltek a fogyasztói árindex növekedését (1971—75), addig a mezőgazdaság termelői árai gyorsabban nőttek, mint az élelmiszerek fogyasztói ára.

— amikor az élelmiszerek fogyasztói ára növelte a fogyasztói árindex átlagos nagyságát (1976—80), akkor a mezőgazdasági termelői árak növekedése elmaradt az élelmiszerek fogyasztói árának növekedésétől.

— 1981-től viszont az élelmiszerek kiskereskedelmi árindexének alacsonyabb növekedési ütemével a *mezőgazdasági termelői árindex még alacsonyabb növekedési üteme párosul — miközben a fogyasztói árindex (és az átlagos kiskereskedelmi árindex) növekedési üteme egyáltalán nem mérséklődött.*

Az iparcikkek kiskereskedelmi ára éppen ellentétesen alakult az élelmiszerekével. 1970 és 75 között az iparcikkek ára gyorsabban nőtt, mint az élelmiszereké. 1976 és 80 között viszont az élelmiszerek kiskereskedelmi árindexe volt a magasabb. 1981 óta ismét az iparcikkek kiskereskedelmi árindexe a magasabb.

Ilyen körülmények között az életszínvonal-politikai okokra való hivatkozás egyáltalán nem állja meg a helyét. Magas inflációs ráta esetében ugyanis viszonylag gyorsan változhat az árstruktúra is. A fogyasztói (illetve kiskereskedelmi) árindex *adott ütemű változása mellett tehát fennáll a lehetősége* annak, hogy az 1950-es évek elején kialakult fogyasztói árstruktúra — az olcsó élelmiszer, drága iparcikk vonatkozásában is — *belátható időn belül megváltozzon.* Mégpedig „rendkívül magas dotáció” *nélkül.* A mezőgazdaság termelői árának *közéltetését* a társadalmilag indokolt ráfordításokhoz életszínvonal-politikai okok *nem* korlátozzák. De legalábbis képtelenség a fogyasztói árakkal magyarázni a valóságos költségektől mindinkább elszakadó mezőgazdasági termelői árakat.

Ha ma mégis erre hivatkoznak, amögött valami egészen más húzódik meg. Mindenekelőtt egy félelem attól, hogy nálunk is kialakul — a fejlett tőkés országokhoz hasonlóan — az élelmiszerárak viszonylag magas színvonalára, *anélkül,* hogy ehhez az iparcikkek olcsósága társulna.

Ez a lehetőség persze fennáll akkor, ha iparunk hatékonysági színvonalára továbbra is növekvő mértékben marad el a világgpiaci versenyben és ha az árpolitika megfinanszírozza a belföldi árakban ezt az elmaradást. De akkor ez már az *ipari protekcionizmus* kérdése és nem az életszínvonalé.

Ez a helyzet tulajdonképpen az ipari árrendszerrel kapcsolatban is felveti a

belső összhang problémáját. Azt, hogy *a világpiacon árhoz igazodó termelői árrendszer és hagyományos fogyasztói árstruktúra* esetén a termelői és a fogyasztói árak összekapcsolása lehetséges-e egyáltalán, s ha igen, milyen következményekkel járhat. Ennek a kérdésnek azonban bennünket most a másik fele érdekel. Ti. az, hogy a hagyományos fogyasztói árstruktúra fennmaradása mellett lehetséges-e a kompetitív árképzés alkalmazása a mezőgazdaság esetében. Az ezzel kapcsolatban kialakult vita⁹ azonban inkább a pénzügyi szabályozók, az adó- és támogatási rendszer okozta problémák körül zajlik. Nem véletlenül.

4. A „közteherviselés” és a költségvetési kapcsolatok

Az árparitás elleni másik, szokásos érv az adóparitás. „Árparitás esetén azonban az adóparitás is szükségessé válna. Ezzel szemben az a jellemző, hogy a mezőgazdasági árakban nemcsak sokkal kisebb mértékű tisztajövedelem realizálódik, mint az ipari árakban, hanem annak kisebb hányada is kerül elvonásra, akár a nyereséget terhelő adók, akár bérjárulékok formájában.”¹⁰ A paritásos ár azért is problémát okozna, mert akkor a hazai mezőgazdasági árak lényegesen meghaladnák a világpiacon árhoz — „miután azok úgy alakulnak ki, hogy *a mezőgazdasági termelést más országokban sem terhelik az iparéval azonos adóterhek, sőt a mezőgazdaságot a legtöbb országban szubvencionálják.*”¹¹ (Kiemelés tőlem — É. E.)

Ez az érv nem olyan régi közhely, hogy ne szorulna bizonyításra. Bizonyítják is. De hogyan? Rendszerint úgy igazolják az adóparitás hiányát, hogy a mezőgazdaság költségvetési kapcsolatainak negatív egyenlegét mutatják ki. Ez azt jelenti, hogy a mezőgazdaság által kapott költségvetési támogatások összege meghaladja a befizetéseket.

Eltekintve attól, hogy az összes befizetések és az összes támogatás negatív egyenlege a hetvenes évek eleje óta csak úgy mutatható ki, ha a közvetett támogatásokat is mezőgazdasági támogatásként számolják el — ami eleve vitatható — ez a módszer *nem is alkalmas* az adóparitás vizsgálatára.

Az adóparitásnak semmi köze sincs a támogatásokhoz. Adóparitásról véleményem szerint akkor beszélhetünk, ha az állami költségvetés — függetlenül a jogcímeiktől — két ágazat tisztajövedelmét *azonos mértékű* adókkal terheli. A mezőgazdaság összes költségvetési befizetését tehát *nem* a kapott támogatásokhoz kell viszonyítani, hanem *a mezőgazdaságban realizált társadalmi tisztajövedelemhez*. És nem is a költségekhez, mint ahogyan az szokás — még akkor sem, ha egyes adónemek konkrét költségtényezőkhöz (pl. bér) kapcsolódnak. A költségvetési elvonás a tisztajövedelmet terheli akkor is, ha a vállalat számára költségként jelenik meg, és akkor is, ha nagysága nem a jövedelemhez, hanem valamely ráfordítás felhasználásának mértékéhez kapcsolódik. Az *adóparitás* azt jelenti, hogy adott nagyságú jövedelemből az állami költségvetés ugyanakkora arányban részesedik, bárhol is keletkezett a jövedelem. Vagyis az iparban is — az ipar összes költségvetési befizetését kell viszonyítani az ipar által *realizált* társadalmi tisztajövedelemhez — és a két arány egybevetése mutathatja meg az adóparitás létét vagy hiányát.

⁹ A Közgazdasági Szemle 1985/2. számában Mentényi Miklós indította el „Versenyképes-e vagy túl drágán termel a magyar mezőgazdaság?” c. cikkével, s máig sem zárult le.

¹⁰ Szabó Ferenc: A mezőgazdasági termelés gazdasági szabályozása. Mezőgazdasági Kiadó, 1983. 16. l.

¹¹ U. o.

A támogatások bekapcsolása csak zavarossá teszi a képet és elfedi a valóságos összefüggéseket. Más szempontból persze fontos a támogatások összehasonlítása — de az külön kérdés. Az adóparitás szempontjából nincs jelentőségük.

Ha megvizsgáljuk a *vállalati rend* szerint működő gazdasági egységek realizált tisztajövedelmének és költségvetési kapcsolatainak alakulását, akkor azt tapasztaljuk, hogy a *vállalatok költségeit terhelő elvonások* tekintetében ipar és mezőgazdaság között már 1976-ban paritás állt fenn, és kisebb ingadozásokkal azóta is tart. (Lásd: 6. táblázatot.) A *nyereséget terhelő adók* vonatkozásában a kiegyenlítődség egy évvel később, 1978-ban következett be.

6. táblázat

A költségvetési elvonások és a nyereségadó aránya a tisztajövedelemben a vállalati rend szerint működő gazdasági egységeknél

folyó áron

	<u>Költségvetési elvonások</u>			<u>Nyereségadó</u>		
	tisztajövedelem %			tisztajövedelem %		
	ipar	mezőgazd.	anyagi ágak	ipar	mezőgazd.	anyagi ágak
1968	68,1	35,6	74,7	35,3	13,0	29,8
1969	68,2	32,4	72,7	33,6	12,0	29,1
1970	67,8	60,3	76,2	35,3	16,6	30,6
1971	70,5	48,7	76,4	39,8	14,3	30,1
1972	69,6	47,9	74,8	39,0	14,8	29,5
1973	70,8	32,4	73,3	40,0	15,1	30,7
1974	75,6	42,2	82,5	44,0	16,2	35,4
1975	64,5	52,2	78,4	42,2	21,0	37,7
1976	67,6	70,6	65,1	26,1	20,6	24,7
1977	66,1	68,1	63,6	29,7	28,0	27,8
1978	68,1	76,1	64,7	27,2	32,6	27,3
1979	65,0	88,1	65,3	26,1	33,4	27,6
1980	73,5	75,8	67,0	30,4	28,4	35,5
1981	67,7	67,0	58,6	31,7	31,2	37,8
1982	72,9	71,5	63,6	29,7	31,1	35,4
1983	80,0	79,9	69,6	31,4	27,2	35,6

Forrás: Magyar Statisztikai Évkönyvek 1970—1984. „A vállalati rend szerint működő gazdasági egységek jövedelme” c. táblázatok alapján.

Szó sincs tehát arról, hogy *ha* árparitás lenne, *akkor* adóparitás is szükségessé válna! A valóságos helyzet az, hogy lassan egy évtizede *van* adóparitás, *annak ellenére, hogy árparitás nincs.* (Sőt, fokozódó árdiszparitás érvényesül.)

Abban az esetben, ha nem a vállalatok, hanem az *ágazatok* által realizált tisztajövedelem és a költségvetési befizetések viszonyát vizsgáljuk és az ipar adataiból *kiemeljük az élelmiszeripart*, még rosszabb eredményt kapunk.¹² (Lásd a 7. táblázatot.) Kiderül, hogy *a mezőgazdasági ágazatot nemhogy kisebb, hanem nagyobb adóteher sújtja, mint az ipart.* 1976 után — egyetlen év kivételével — a mezőgazdasági ágazat összes tevékenysége eredményeként realizált tisztajövedelemnek rendre nagyobb hányadát központosítja az állami költségvetés, mint az iparban.

¹² Az élelmiszeripar kiugró elvonási és támogatási adataiban valószínűleg a termelői és a fogyasztói árak nagymértékű alszakadása nyilvánul meg.

Az összes költségvetési befizetések és a társadalmi tisztajövedelem viszonya ágazatonként

folyó áron

	Ipar*	Élelmiszerip.	Mezőgazd.	Anyagi ágak össz.
1973	99,2	243,0	68,3	110,7
1974	101,1	1429,5	71,2	123,4
1975	70,3	74,1	99,3	86,7
1976	93,8	126,1	75,6	91,5
1977	94,2	146,9	97,6	91,6
1978	127,3	249,5	160,9	139,6
1979	91,6	156,2	130,0	93,6
1980	74,8	158,0	58,9	68,5
1981	98,3	219,8	104,2	99,4
1982	99,1	269,0	101,5	100,2
1983	101,6	466,8	112,9	109,2

* Élelmiszeripar nélkül.

Forrás: Statisztikai Évkönyvek 1974—1984-ig. „A népgazdasági jövedelmek elosztása” c. táblázatok alapján.

Sőt a táblázat adataiból az is leolvasható, hogy a mezőgazdasági ágazatot terhelő költségvetési terhek nemcsak az iparét haladják meg, hanem az anyagi ágak átlagát is! Ezzel szemben az ipar adóterhei rendszeresen alatta maradnak az anyagi ágak átlagának. Vagyis nemcsak árdiszparitás, hanem adódiszparitás is érvényesül a mezőgazdaság rovására. Ami gyakorlatilag azt jelenti, hogy a népgazdaság közterheihöz a mezőgazdaság kétszeresen járul hozzá: először az árakon keresztül elvont jövedelemmel, másodsor pedig közvetlen költségvetési befizetéseiével.

Ilyen körülmények között másként vetődik fel a támogatások és a világgiazi versenyképesség kérdése is. Az első probléma mindjárt az, hogy beszélhetünk-e egyáltalán a mezőgazdaság támogatásáról?¹³

Ami a közvetlen termelési támogatásokat illeti nyilvánvalóan nem. A költségvetési elvonások és támogatások közötti különbség folyamatosan növekszik a mezőgazdasági vállalatok esetében is, ha nem is éri el az ipari vállalatokét. Ugyanakkor, ha azt is figyelembe vesszük, hogy a támogatás elsősorban nem a jövedelmekre, hanem a tevékenységre, a termelésre irányul, azaz az árban meg nem térülő költséget téríti meg, akkor még másra is fény derül.

A költségvetési támogatások összegét a termelési költségekhez¹⁴ viszonyítva megállapíthatjuk, hogy a mezőgazdasági vállalatok támogatása 1975-ig kisebb volt, mint az iparé. 1976-ban egyenlő arányú volt, és csak 1977-től fordult meg a helyzet és vált nagyobbá a mezőgazdasági vállalatok ráfordításainak költségvetési támogatása. (Lásd a 8. táblázatot.) Ugyanakkor a támogatások növekedéséből adódó költségterítés aránya kisebb volt, mint a költségvetési elvonások által eredményezett költség növekedés.

¹³ Olyan vélemény is van, hogy nálunk valójában „pszeudo-agrárprotekciónizmus” van. Lásd: Kovács—Rott: Az árak, a bérek és a költségvetési támogatások... c. cikke a Közg. Szemle 1984/7—8. számában.

¹⁴ Termelési költségeken — az adatbázisból adódóan — a bruttó termelés és a tisztajövedelem különbségét értem.

A termelési támogatások aránya az iparban és a mezőgazdaságban

	Termelési támogatás Ipar	Termelési költség* Mezőgazdaság
1968	12,1	7,5
1969	15,3	7,1
1970	7,1	5,1
1971	6,6	5,1
1972	7,1	5,3
1973	8,8	4,8
1974	9,8	4,6
1975	8,2	5,6
1976	5,0	5,0
1977	5,7	7,4
1978	4,9	7,5
1979	4,7	7,2
1980	5,0	6,6
1981	5,0	6,3
1982	4,6	6,4

* Termelési költség = Bruttó termelés — tisztajövedelem.

Forrás: Statisztikai Évkönyv 1970—1983. „A vállalati rend szerint működő gazdasági egységek jövedelme” c. táblázatok alapján számítva.

A termelési elvonások költségnövelő hatása

	Termelési elvonás ipar	Termelési költség* mezőgazdaság
1968	15,0	7,0
1969	16,0	7,8
1970	15,9	7,9
1971	14,9	8,6
1972	15,6	8,8
1973	17,3	7,6
1974	16,4	9,6
1975	15,3	9,7
1976	16,3	10,7
1977	15,7	10,0
1978	15,4	10,1
1979	15,8	10,2
1980	11,5	9,1
1981	11,6	9,0
1982	12,5	10,1

* Termelési költség = Bruttó termelés — tisztajövedelem.

Forrás: Statisztikai Évkönyv 1970, 1971, 1972, 1973, 1974, 1975, 1976, 1977, 1978, 1979, 1980, 1981, 1982, 1983. „A vállalati rend szerint működő gazdasági egységek jövedelme” c. táblázatok alapján számítva.

A költségvetési elvonások természetesen növelik a vállalatok költségeit, mégpedig nyilvánvalóan nemcsak a mezőgazdaságban, hanem az iparban is. Sőt, mivel az iparban a költségekhez képest az elvonás mértéke magasabb, költségnövelő hatása is nagyobb. (Ez a helyzet abból adódik, hogy az árdiszparitás következtében a mezőgazdaságban megtermelt tisztajövedelem egy része az iparban realizálódik így az ipar tisztajövedelemmel számolt jövedelmezőségi rátája jóval magasabb, mint a mezőgazdaságé. Ennek következtében a tisztajövedelmet ugyanolyan arányban terhelő elvonás a költségekhez képest szükségképpen magasabb arányt képvisel.) A támogatások az iparban is kisebb hányadát térítik meg a költségeknek, mint amilyen mértékben az elvonások növelik. (Lásd a 9. táblázatot.)

Éppen ez a helyzet világít rá arra a tényre, hogy a költségvetési átmozgatások általában nem foghatók fel valóságos támogatásként, hanem csupán szabályozó eszközként.

Az anyagi ágak által kapott költséget fedező termelési támogatás döntő többségét mindig az ipar kapta. 1975 előtt az ipar több, mint 40%-kal részesedett az összes támogatásból, a mezőgazdaság pedig 4—9% között részesedett. 1976 után pedig az ipar részesedése 60—70% között, a mezőgazdaságé pedig 11—21% között ingadozott. Ami az ipar esetében 1975 előtt körülbelül megfelel az ipar népgazdasági súlyának (a nettó nemzeti termeléshez való hozzájárulása arányának), 75 után annál lényegesen magasabb. A mezőgazdaság 1975 előtt népgazdasági súlyánál kisebb arányban részesült a támogatásokból, 1975 után valamelyest nagyobb arányban.

Mindebből nemcsak az következik, hogy a támogatások e fajtája semmi esetre sem sorolható a mezőgazdaság speciális, megkülönböztetett támogatásának kategóriájába. Mértékének és arányának változása arra is felhívja a figyelmet, hogy a növekvő támogatás a hetvenes évek második felében az agráröllő kinyílásával is összefüggésben van.

Az agráröllő kinyílása és a mezőgazdaság termelési támogatásainak növekedése időben egybeesik. A tisztajövedelmek arányainak ágazonkénti alakulása önmagában is azt mutatta, hogy az ipari és mezőgazdasági árak centruma eltérő volt: addig, amíg a mezőgazdaságban csak az átlagos feltételek között termelt áruk ráfordításait ismerte el, az iparban a határráfördítés volt a meghatározó. Az ipari vállalatok a feltételek romlásából származó költségnövekedést tovább háríthatták saját termékeik árában, a mezőgazdaságban viszont az átlagos minőségű (14—17 arK) és annál rosszabb földeken gazdálkodó vállalatok kapták meg az ágazat összes termelési támogatásának egyötödét.¹⁵ Vagyis az ágazat egészét tekintve nem mutatható ki megkülönböztetett támogatás, az átlagos illetve annál gyengébb feltételek között termelők esetében viszont igen. Ez viszont nyilván nem érinti sem az ágazatok közötti, sem pedig az ágazat és a költségvetés kapcsolatát abban a vonatkozásban, hogy az ágazat egésze nem részesül megkülönböztetett támogatásban. Különösen nyilvánvalóvá vált ez jelenleg, amikor a gyenge termőhely hivatalos elismerése is 17-ről 19 aranykoronára emelkedett anélkül, hogy az e célra biztosított összeg nagysága változott volna.¹⁶

A fejlesztési (beruházási) támogatások és a közvetett támogatások vonatkozásában hasonló összevetést adatok hiányában sajnos nem tudok tenni. Annyi bizonyos, hogy a mezőgazdaság költségvetési kapcsolatainak negatív egyenlege dinamikusan

¹⁵ Lásd: Szabóné Medgyesi Éva: Az ár, az adó és a támogatás hatása a mezőgazdasági vállalatok jövedelmére. Közg. Szemle, 1984/4. 434. l.

¹⁶ Az újonnan „gyengének” minősített kategóriába tartozik a gazdaságok kb. 17%-a, a termőterület 18%-val.

csökkent az elmúlt időszakban és 1982-ben már a közvetett támogatásokkal együtt is a támogatásokat meghaladták az elvonások.¹⁷

Ez viszont gyakorlatilag azt jelenti, hogy a mezőgazdaság nem kap semmi támogatást, ellenben az árakon keresztül elvont tisztajövedelemmel a mezőgazdaság támogatja a népgazdaságot s a költségvetési befizetések támogatásokat meghaladó összegével. A mezőgazdaság tehát duplán kiveszi a részét a „közteherviselés”-ből, támogatást pedig csak annyit kap, mint más ágazat.

Ilyen körülmények között más megvilágításba kerül a mezőgazdasági termékek világpiaci versenyképessége is. Mivel a költségvetési kapcsolatok a magyar mezőgazdaság vonatkozásában nem ellensúlyozzák az árdiszparitásból fakadó hátrányos helyzetet, ezért:

1. ha igaz az, hogy a mezőgazdasági termelést más országokban nem terhelik az iparéval azonos adóterhek, akkor a magyar mezőgazdaság *eleve hátrányban van* velük szemben a világpiacon, mert nálunk legalább azonos adóterheket visel.

2. Ha emellett más országok *megkülönböztetett* támogatásban is részesítik a mezőgazdaságukat, akkor a hátrány még tovább fokozódik.

Hogyan értékeljük ilyen körülmények között azt az érvet, amely a paritásos árártól félti mezőgazdasági termékeink világpiaci versenyképességét? Ahhoz, hogy erre a kérdésre válaszoljunk, először két dolgot figyelembe kell venni.

1. Az, hogy drágán vagy olcsón termel-e a magyar mezőgazdaság, az *valóságos* költségeitől, az pedig termelési feltételeitől és a vállalatok gazdálkodásának hatékonyságától függ. *Attól, hogy termékárait mesterségesen eltérítjük ráfordításaitól azzal nem tesszük olcsóbbá.* Népgazdasági szinten, a világpiaci cserében *akkor is ugyanannyinak értékelődik*, ha az árrendszer látszólag olcsóbbnak tünteti fel.

2. A termelési költségeket terhelő elvonások is *költségnövelő tényezők*. Láttuk hogy ezen elvonások kb. 10%-kal növelték a mezőgazdasági vállalatok költségeit. Akkor pedig óhatatlanul felmerül a kérdés, hogy *a zelvonások növekedése vajon nem rontja a mezőgazdasági termékek versenyképességét?* Mindenekelőtt attól függ, hogy honnan nézzük. *Makrogazdasági szempontból* ezek nem valóságos, hanem *fiktív* költségek: tisztajövedelem-elemek, amelyek csak a vállalat számára jelentenek költséget. Nem termelési ráfordítások, hanem az állam bevétele, egyszóval adó. Csakhogy ezek a fiktív költségek a vállalat számára ugyanúgy költséget jelentenek, mint a bér, amely makrogazdasági szempontból ugyancsak jövedelemnek számít. *Vállalati szempontból* tehát a termelési elvonások *drágítják* a termelést, s így rontják termékeik versenyképességét.

Az állami költségvetés szempontjából más a helyzet. A költségvetés számára a termelési elvonás jövedelem, növekedése tehát bevételeinek gyarapodását jelenti. Így számára a versenyképesség azt jelenti, hogy az adott tevékenység *nem igényel tőle támogatást*, legalábbis *kevesebb* támogatást, mint amennyi bevételt az elvonás eredményezett. Ez a *költségvetési szemlélet* magyarázza azt is, hogy miért veszélyeztetné a ráfordításokkal arányos mezőgazdasági árrendszer a termékek világpiaci versenyképességét, sőt hogy miért tűnik a magyar mezőgazdaság „agyontámogatott”-nak.

Paritásos árak és paritásos adók esetén ugyanis a költségvetés bevételei valószínűleg nem változnának viszont lehetséges, hogy kiadásai növekednének: ha úgy, mint más államok csinálják — a hazai költségvetés is rákényszerülne a megkülönböztetett, tehát valóságos támogatásra legalább az *exportnál*. *Vagyis a népgazdaság költ-*

¹⁷ Támogatások és elvonások a mezőgazdaságban. 1975—1982. KSH. Közlötte: Szabóné Medgyesi Éva: Ár, adó és támogatás a mezőgazdaságban. Közgazdasági Szemle, 1984/4.

ségeit nem, az állami költségvetés kiadásait viszont növelné a ráfordításokkal arányos mezőgazdasági ár. Ugyanakkor az árakon keresztül való jövedelemelvonás sem jelentkezik közvetlen költségvetési bevételként. Ezért a jelenlegi, a támogatásokat csak valamivel meghaladó elvonások összege, a költségvetés számára nyilvánvalóan drágán termelőnek, és túlzott mértékű támogatást igénylő ágazatnak tünteti fel a mezőgazdaságot a többi ágazattal szemben (ahová az árakon keresztül a jövedelem átszivattyúzása történt).

Ennyiből is látható, hogy voltaképpen nem az a kérdés, hogy olcsón, vagy drágán termel-e a magyar mezőgazdaság, hanem *a vállalatok és az állami költségvetés közötti jövedelemosztzkodás mértéke.*

Эмеше Эгетё

ПОЛИТИКА ЦЕН И СЕЛЬСКОЕ ХОЗЯЙСТВО

В статье рассматривается вопрос особых чертов ценообразования сельскохозяйственных продуктов с точки зрения управления народным хозяйством.

Автор исходит из того, что система цен и их образование играют определяющую роль в управлении сельскохозяйственным производством как и в других отраслях народного хозяйства. В связи с этим существуют и проблемы, относящиеся к противоречиям образования цен и других элементов финансовых дел, а не к противоречиям организационной системы управления. Когда утверждается диспаритет цен на сельскохозяйственные и промышленные продукты — по мнению автора — это утверждение политического аспекта жизненного уровня. Отсутствует паритет налогов, и они уже вместе устарели и их использовать в таких условиях не обоновано сегодня.

Emese Égető

PRICE POLICY AND AGRICULTURE

The author discusses the peculiar feature of agricultural price system from the point of view of economic management. She starts from the fact that in the management of the agriculture during the whole period of socialism — unlike other branches of the national economy — not the organization system, but the price system had a decisive role. The main problems of agriculture do not originate from the contradiction between rigid organization system and the other elements of management system, but from the contradictory relation between price system and the financial system. The author prooves with data that the customary arguments used against industrial — agricultural price parity — the so called living standard aspect, and the absent of tax parity — are outdated, statements not supported by todays facts.